

Vasyl DENYSIUK*

ПОЛЬСЬКИЙ СЛІД В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

Проблема запозичень зі слов'янських мов в українську, особливо коли йдеться про віддалені від нас часи, ускладнена близькістю цих мов та відсутністю достатньої кількості писемних пам'яток. Тісні контакти, як це було з польською та українською мовами в XVI–XVII ст., спричинилися до того, що значна частина запозичень, адаптувавшись, стала «своєю» для носіїв відповідної мови, що призвело до затемнення внутрішньої форми слова/фразеологізму і трактування його семантики в дусі «народної етимології».

Перша половина XVIII ст. – період, коли українська мова хоч і перебуває під впливом російської, проте має ще потужний польський спадок. Зокрема, у щоденникових записах генерального підскарбія Якова Марковича натрапляємо на контекст, де автор ужив цікавий фразеологізм: ... *мусгли тое учинити зь принужденія миргородского п. полковника, которій того вечора, якого князь отехаль, призвавши встѣхъ лубенцовъ до себе, публѣчно лаявъ родителя моего, а послѣ приказаль, жебы конечне написали на мене супплѣку, сказавши и тое, же если не напишутъ и не подпишутся, то онъ ихъ въ такіе*

*PhD (linguistics), Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

** *Tracing Polish in the Ukrainian phraseology (UA)*

заженеть тарапати, *що трудно имъ вийти будеть, о чомъ я того жъ вечера, писалемъ до князя, до аттютанта Шипова* и до Бирулева (Дневникъ генерального подскарбія Якова Марковича (1717–1767 гг.). Ч. 1: 1717–1725 / А. Лазаревскій. Київ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1893. С. 41–42). Звертає на себе увагу те, що сполучення слів вь [такіє] заженеть тарапати «створювати кому-небудь ситуацію безвиході» не зареєстровано в жодному історичному словнику української, білоруської та російської мов. Тлумачення субстантивного компонента пропонує тільки Є. Тимченко в «Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» із вказівкою на запозичення з польської мови: тарапаты (пл. *tarapaty*). Стесненне положення; затруднення, хлопоты (II, с. 385), ілюструючи цим же контекстом, проте не виокремлюючи його як стійке. Зауважимо, що сполучення слів явно позначене метафоричністю, оскільки стосується людини, чому сприяє і субстантивний компонент на позначення абстрактного явища. А. Брюкнер в «Етимологічному словнику польської мови» реєструє *tarapata* пояснює як «*hałas, frasunek, kłopot*» і зазначає, що вже 1552 р. у польській мові функціонував дериват *utarapali* ‘*obili*’ (с. 565). Це змушує замислитися над тим, чи насправді маємо запозичення з польської мови. З одного боку, цієї лексеми, крім польської та української мов, не засвідчено в жодній слов’янській, що свідчить на користь польської мови; з іншого, маємо фонетичне обрамлення, властиве тюркським мовам – вокалічну асиміляцію, відтак появу цього слова в польській мові можемо коментувати через посередництво української (відсутність першої писемної фіксації в польських текстах не є доказом того, що слово – полонізм).

Підтвердження давніх міжмовних контактів необхідно шукати в говірках, однак діалектні словники, що фіксують говіркове мовлення українців північного, південного,

східного, центрального ареалів, цієї лексеми не реєструють. Тільки «Словник буковинських говірок» кодифікує її зі значенням «клопіт, неприємність» (с. 539). Про те, що слово було звичним і зрозумілим українцям XIX ст., свідчить «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка, де другим значенням реєстрового тарапата є «хлопоти, беспокойство» (IV, с. 247). Проте вже «Словник української мови» територіально обмежує лексему тарапата «колотнеча, халепа, клопіт» ремаркою діал., ілюструючи цитатою з творів І. Франка. Укладачі фіксують і стійке сполучення слів потрапити в тарапату (тарапати) «опинитися в скрутному, безвихідному становищі» (X, с. 39).

Отже, периферійний статус фразеологізму в сучасній українській мові, спричинений виходом на периферію субстантива тарапата(и) внаслідок домінування питомих і запозичених лексем цього синонімічного ряду (неприємність, клопіт, проблема та ін.), слугує додатковим підтвердженням його регіонального походження і появи в українській мові під впливом польської.